

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚЫЗЫЛ КІТАБЫ**

**КРАСНАЯ КНИГА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**THE RED DATA BOOK
OF THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ЗООЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
ОРМАН ЖӘНЕ АҢШЫЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КОМИТЕТІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЗЫЛ КІТАБЫ

**I ТОМ. ЖАНУАРЛАР
1-БӨЛІМ. ОМЫРТҚАЛЫЛАР**

**Төртінші басылым,
қайта өңделген және толықтырылған**

Алматы, 2010

**Басылымның демеушісі:
Аджип Қазақстан Норт Каспиан Оперейтинг Компани Н.В.**

аджип қко

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИНСТИТУТ ЗООЛОГИИ
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КОМИТЕТ ЛЕСНОГО И ОХОТНИЧЬЕГО ХОЗЯЙСТВА

КРАСНАЯ КНИГА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ТОМ I. ЖИВОТНЫЕ
ЧАСТЬ 1. ПОЗВОНОЧНЫЕ

Издание четвертое,
исправленное и дополненное

Алматы, 2010

Спонсор издания:
Аджип Казахстан Норт Каспиан Оперейтинг Компани Н.В.

аджип кко

ББК 28.693.3

Қ18

Қ18 Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы. 4-басылым, қайта өңделген және толықтырылған. I том.: Жануарлар; 1-бөлім: Омыртқалылар. (авторлар ұжымы)– Алматы, «DPS», 2010. – 324 бет.
ISBN 9965-32-738-6

Қазақстан Республикасының Қызыл кітабының 4-басылымын ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі Орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің тапсырысы бойынша ҚР Білім және ғылым министрлігі Зоология институты орындаған. Бұл кітап омыртқалы жануарлардың: дөңгелек ауыздылар мен балықтардың (18), космекенділердің (3), бауырымен жорғалаушылардың (10), құстардың (57) және сүтқоректілердің (40) – барлығы 128 түрі мен түршелерінің қазіргі таралуы, саны, биологиялық ерекшеліктері, сонымен қатар оларды қорғау үшін қабылданған және қабылдауға ұсынылатын мәліметтерді қамтиды. Әрбір түрі бойынша қысқаша мәлімет, түрлі түсті сурет және олардың Қазақстанда таралуының картасызбасы келтірілген.

Кітап табиғат қорғау мекемелерінің қызметкерлеріне, зоология және экология саласының мамандарына, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ табиғат пен экология мәселелеріне қызығатын көпшілікке арналған.

Карта-128, иллюстрациялық сурет-133, пайдаланылған әдебиеттер-773.

Қ18 Красная книга Республики Казахстан. Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Том I.: Животные; Часть 1: Позвоночные. (колл. авторов) – Алматы, «DPS», 2010. – 324 с.
ISBN 9965-32-738-6

Настоящая Красная книга Республики Казахстан (4-изд.) составлена Институтом зоологии МОН РК по заказу Комитета лесного и охотничьего хозяйства МСХ РК. Она содержит сведения о современном распространении, численности, особенностях биологии, а также о принятых и предлагаемых мерах охраны 128 видов и подвидов позвоночных животных: рыб (18), земноводных (3), пресмыкающихся (10), птиц (57) и млекопитающих (40). По каждому виду приводится краткий текст, цветное изображение и картосхема распространения в Казахстане.

Предназначена для работников природоохранных служб, специалистов в области зоологии и экологии, преподавателей и студентов вузов, а также широкого круга лиц, интересующихся природой и проблемами экологии.

Карт – 128, илл. – 133, библиография – 773 назв.

Қ18 The Red Data Book of the Republic of Kazakhstan. 4th edition, revised and updated. Volume I.: Animals; Part 1: Vertebrates. (authors' collective) – Almaty, “DPS”, 2010. – 324 pp.
ISBN 9965-32-738-6

The present Red Data Book of the Republic of Kazakhstan (4th edition) has been compiled by the Institute of Zoology of the RoK Ministry of Education and Science upon the request of the Forestry and Hunting Committee of the RoK Ministry of Agriculture. It contains data on the current distribution, number, biological features along with current and proposed conservation measures for 128 species and subspecies of vertebrates: fishes (18), amphibians (3), reptiles (10), birds (57) and mammals (40). The book includes a brief description, colour picture along with a map indicating the distribution of each species within Kazakhstan.

The publication is intended for workers in the field of nature conservation, specialists in the sphere of zoology and ecology, lecturers and students of institutes of higher education as well as for the wide circle of people interested in nature, and ecological problems.

Maps – 128, illustrations – 133, bibliography – 773.

ББК 28.693.3

Главный редактор: доктор с/х наук, профессор, академик НАН РК
Заместитель главного редактора: кандидат биологических наук
Редактор текста на казахском языке: доктор биол. наук, профессор
Редактор текста на русском языке: доктор биол. наук, профессор

МЕЛДЕБЕКОВ А. М.
БАЙЖАНОВ М. Х.
БЕКЕНОВ А. Б.
КОВШАРЬ А. Ф.

© Институт зоологии МОН РК, 2008 г.
© Типография «Ди-Пи-Эс», 2008 г. – макет, оформление, цветоделение и печать
© Белоусова Л. К., Дуйсебаева Т. Н., Хардер Т. – фото
© Бекенов А. Б., Есжанов Б. – перевод
© Васильева Т., Карпов Ф., Шаймарданов Р., Вилсон Э. – рисунки

ISBN 9965-32-738-6

КЕСЕЛ, АЛАБАЖАҚ КЕСІРТКЕ СЕРЫЙ ВАРАН

Varanus griseus
(Daudin, 1803)

Кесірткелер отряды –
Отряд Ящерицы – *Sauria*

Кеселдер тұқымдасы –
Семейство Варановые – *Varanidae*

Статусы. II санат. Таралу аймағы тарылып, саны азайып келе жатқан түр. СИТЕС Конвенциясының I Қосымшасы мен ХТҚО-ның Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасында тұқымдастың бірден-бір өкілі.

Таралуы. Солтүстік Африка, оңтүстік-батыс Азиядан Пәкістанға дейін, Орта Азия. Таралу аймағы солтүстік Үстірттің тік жарлары мен Арал теңізінің оңтүстік жағалауларына дейін, шығыста – Сырдария өзені мен Тянь-Шань және Памир-Алтай жүйелеріне дейін, батыста Каспий теңізінің шығыс жағалауларымен шектеседі. Қазақстанда тек Қызылқұмда мекендейді, ол солтүстікте шамамен Жаңақорған ендігіне дейін жетеді [1, 2, 3].

Мекендейтін жерлері. Бекіген және шамалы бекіген құмдар, сазды шөлдер, тау бөктерлері, өзен аңғарлары. Мекендейтін жерлері, әдетте үлкен құмтышқандарының шоғырларымен байланысты. Егістіктерге, елді мекендердің маңындағы ағаш отырғызылған жерлерге өте сирек келеді. Ең көп сақталған мекендейтін жерлері – құмды шөлдер [2, 4].

Саны. 1987-1988 жылдары оңтүстік-шығыс Қызылқұмда жеке құмдарда мекендеу тығыздығы 1 га-да 0,1-0,4 (орташа 0,2) бас, Жусалы мен Телуберген ақпасу құдықтарының арасындағы нағыз Қызылқұм құмдарында 0,4-1,2 бас болды [2].

Негізгі әсер ететін факторлар. Кеселдің сан мөлшеріне биотоптардың бұзылуы (жер жырту, мал жаю) теріс әсерін тигізеді және бар жерде адамдар өлтіреді [2, 5, 6]. Оңтүстік Қызылқұмда кеселдерді 1937 жылы жаппай дайындаудан кейін, олардың саны тек 1956 жылы ғана бұрынғы қалпына келе бастады [1].

Биологиялық ерекшеліктері. Күндіз белсенді тіршілік етеді. Қыстаудан наурыз-сәуірде, әдетте басқа кесірткелерден кейін шығады. Кемір-

Статус. II категория. Вид с сокращающимся ареалом и численностью. Включен в Приложение I Конвенции СИТЕС и Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель семейства в фауне Казахстана.

Распространение. Северная Африка, юго-западная Азия до Пакистана, Средняя Азия и Южный Казахстан. На севере ареал достигает южных чинков Устюрта и южного побережья Аральского моря, на востоке – р. Сырдарья и горных систем Тянь-Шаня и Памиро-Алтая, на западе ограничен восточным побережьем Каспийского моря. В Казахстане населяет только пустыню Кызылқум, достигая на севере примерно широты г. Жанакорган (Яны-Курган) [1, 2, 3].

Места обитания. Населяет закрепленные и полукрепленные пески, глинистую пустыню, предгорья, долины рек. Места обитания, как правило связаны с колониями большой песчанки. Изредка заходит на посевы, посадки и окраины населенных пунктов. Наиболее сохранившиеся места обитания – песчаные пустыни [2, 4].

Численность. В 1987-1988 гг. в Юго-Восточных Кызылқумах на островных песках плотность населения варана составляла 0,1-0,4 экз./га (в среднем 0,2 экз./га), в коренных песках Кызылқум между скважинами Жусалы и Телуберген – 0,4-1,2 экз./га [2].

Основные лимитирующие факторы. На численность варана отрицательно влияют разрушение биотопов (распашка земель, выпас скота) и повсеместное уничтожение человеком [2, 5, 6]. После массовой заготовки варана в 1937 году в Южном Кызылқуме восстановление численности ящерицы стало наблюдаться только к 1956 году [1].

Особенности биологии. Ведет дневной образ жизни. Из зимовки выходит в марте-апреле, обычно позже других ящериц. Кормится грызунами, ящерица-

гіштермен, кесірткелермен, тасбақалармен, сол сияқты омыртқасыздармен қоректенеді. Құмтышқандарының індерінде тұрады, олардан 500-900 м қашықтыққа кетеді. Жылдам жүгіреді, аласа ағаштарға өрмелеп шыға алады. Жұмыртқа салушы түр. Ұясында 20 және одан да көп жұмыртқа болады, оларды 50 күндей салады. Жастары жұмыртқадан үш айдан соң және жер бетіне тек келесі жылдың көктемінде ғана шығады. Жыныстық жағынан үшінші (аталықтары) – бесінші (аналықтары) жылы жетіледі [1, 2, 6].

Қолда өсіру. Алматы, Шымкент хайуанаттар паркінде ұсталады, ҚазҰУ зоология кафедрасының террариумында ұсталған. Қолдан өсіру жүзеге аспады.

Қолға алынған қорғау шаралары. Сұр кеселдің таралу аймағы Арыс-Қайрақтау мемлекеттік табиғи қорық зонасының шегіне енеді.

Қажетті қорғау шаралары. Қорғау жайында кең көлемді үгіт-насихат және аулауға тиым салуды сақтау қажет. Оның мекендейтін жерлерін жоспарланып отырған Сырдария және Қызылқұм қорықтар территориясына енгізу қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Солтүстік және Оңтүстік-шығыс Қызылқұмдарда рептилияның қазіргі таралуын анықтау, санын бағалау және биологиясын зерттеу. Қолда өсіру тәсілдерін дайындау қажет.

ми, черепахами, птицами, а также беспозвоночными. В Южном Казахстане главным кормом служат черепахи, их яйца и большие песчанки. Известны случаи каннибализма и охота на змей [6]. Живет в норах песчанок, от которых уходит на расстояние до 500-900 м. Бегаёт быстро, может взбираться на невысокие деревья. Яйцекладущий вид. Кладка состоит из 20 и более яиц. Инкубация длится около 50 дней. Молодые выходят из яиц через три месяца и появляются на поверхности только весной следующего года. Половозрелости достигает на третьем (самцы) – пятом (самки) году жизни [1, 2, 6].

Разведение. Содержится в Алма-Атинском, Чимкентском зоопарках, ранее содержался в террариуме кафедры зоологии КазГУ. Разведение не получено.

Принятые меры охраны. Ареал серого варана входит в пределы Арыско-Карактауской государственной природной заповедной зоны.

Необходимые меры охраны. Необходима широкая пропаганда охраны и контроль за соблюдением запрета отлова. Желательно включение ареала вида в пределы планируемых Сыр-Дарьинского и Кызылқумского заповедников.

Предложения по исследованию. Уточнить современное распространение рептилии в Северных и Юго-Восточных Кызылқумах, оценить численность и изучить биологию. Необходима разработка методов разведения

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Параскив, 1956; 2. Брушко, 1995; 3. Ананьева и др., 2004; 4. Красная книга Казахстана, 1996; 5. Брушко, 1993; 6. Брушко, 2007.

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Чирикова М. А.

САРЫ БАУЫР КЕСІРТКЕ ЖЕЛТОПУЗИК

Pseudopus apodus
Pallas, 1775

Кесірткелер отряды –

Отряд Ящерицы – *Sauria*

Ұршықсаптар тұқымдасы –

Семейство Веретеницевые – *Anguidae*

Статусы. III санат. Сирек, шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан мен бүкіл Орта Азия фаунасындағы туыстың бірден-бір түрі. Соңғы кезге дейін туыстың жалғыз түрін кең тараған жақын туысқа *Orphisaurus Daudin*, 1803 біріктіріп қарастырған [1].

Таралуы. Батыста Балкан түбегі мен Кіші Азиядан бастап шығыста Ирак пен Иранға, Орта Азия республикаларында және Оңтүстік Қазақстанда кең тараған [1]. Қазақстанда Қаратаудан, Талас Алатауынан, Боралдай жотасынан, Қырғыз жотасының батыс бөлігінен, Шу-Іле Алатауларының оңтүстігінен табылған. Таралу аймағының шығыс шекарасы «Красная горка» ауылы мен Қара өзен маңынан [2, 3, 4] және Сырдарияның сол жағалауындағы Байыркүм ауылының тұсынан өтеді [5, 6]. Балқаш көлінің оңтүстік-батысынан табылғандығы жайындағы деректер анықталмады.

Мекендейтін жерлері. Өзен аңғарлары мен суқоймаларының жағалауларында өскен мезофильді өсімдіктер арасында, солтүстік беткейдегі өсімдіктер арасында, мекенді жерлерде кездеседі. Тауға теңіз деңгейінен 2000 м биіктікке дейін көтеріледі [3, 7], Ақсу-Жабағылы қорығында тек 1200 м биіктікке дейін кездеседі [8].

Саны. Боралдай тауларында 1982-1983 жылдары мекендеу тығыздығы 1 га-да 1,3-3,9 басты құрады. Көктемде қыстайтын жерлерінде орта есеппен 1 га-да 39-ға дейін жетеді. Популяция негізінен ересек кесірткелерден тұрады, оның ішінде аталықтары аналықтарынан екі есе басым болады [9].

Негізгі әсер ететін факторлар. Сан мөлшеріне шөп шабу, мал жаю, жол салу және суландыру жүйелерін құру кері әсерін тигізеді. Кесіртке жол бойында өлім-жітімге ұшырайды, жергілікті тұрғындар оны жылан деп ойлап өлтіреді. Паразитофауаның көпшілігі (12 түр), инвазиялық қарқындылығы мен екпінділігі бауырымен жорғалаушылардың ең жоғары жұқпалы болатындығын көрсетеді [10].

Статус. III категория. Редкий вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда.

Единственный представитель рода в фауне Казахстана и всей Средней Азии. До недавнего времени единственного представителя рода объединяли с широко распространенным близким родом *Orphisaurus Daudin*, 1803 [1].

Распространение. Широко распространен от Балканского п-ова и Малой Азии на западе до Ирака и Ирана на востоке, в республиках Средней Азии и южном Казахстане [1]. В Казахстане находки известны из Каратау, Таласского Алатау, хр. Боралдай, западной части Киргизского хр., с юга Чу-Илийский гор. Восточная граница ареала проходит у пос. Красная горка и Черная речка [2, 3, 4] и левобережья р. Сырдарья у пос. Байркүм [5, 6]. Найдки в юго-западной части оз. Балхаш не подтверждаются .

Места обитания. Живет среди мезофильной растительности по долинам рек, берегам водоемов, на травянистых склонах, преимущественно северных, не избегает близости человека. В горы поднимается до 2000 м н. ур. м. [3, 7], в заповеднике Ақсу-Джабағлы до 1200 м [8].

Численность. В горах Боралдай плотность населения в 1982-1983 гг. составляла 1,3-3,9 экз./га. Весной у мест зимовок скапливается в среднем до 39 особей на гектар. Популяция состоит в основном из взрослых ящериц, причем самцов в два раза больше, чем самок [9].

Основные лимитирующие факторы. На численность отрицательно сказываются сенокосение, выпас скота, прокладка дорог и сооружение оросительных систем. Ящерица гибнет на дорогах и от преследования местным населением. По богатству паразитофауны (12 видов), интенсивности и эктенсивности инвазий является одним из наиболее зараженных пресмыкающихся [10].

Биологиялық ерекшеліктері. Күндіз тіршілік ететін кесіртке. Наурыздың аяғы – сәуірдің басында пайда болады. Белсенділігі жаздың ортасында күрт төмендейді. Ыстық түсісімен жазғы ұйқыға кетеді, кейде ол қысқы ұйқыға жалғасады. Негізінен насекомдармен қоректенеді. Боралдай тауларында [4] мамырда қорегінде қоңыздар басым, Ақсу-Жабағылы қорығында азық құрамында аздап та болса майда омыртқалылар кездеседі [8]. Тышқантөкес кеміргіштердің індерінде, тастар мен ағаш тамырларының арасындағы қуыстарда мекендейді. Көшпелі тіршілік етеді. Жұмыртқа салушы түр. Жылына бір рет – маусымның аяғы – шілденің басында 8-10 жұмыртқа салады. Жастары тамыздың екінші жартысында пайда болады, десе де Ақсу-Жабағылы қорығында олардың келесі жылдың көктемінде шығатыны байқалған. Жыныстық жағынан 4 жылда жетіледі [3, 8, 9].

Қолда өсіру. Қазақ ұлттық университетінің зоология факультетінің террариумында жұмыртқа салу және одан жастарының шыққаны белгілі. Жұмыртқаларды инкубациялау ұзақтығы 20-22 °С-та ылғалдығы 80 % болғанда 25-31 тәулікке созылады [10].

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы және Қаратау мемлекеттік табиғи қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Барлық ақпарат құралдары арқылы кесірткенің пайдасы жайында кең үгіт-насихат жүргізу. Ұстағаны және өлтіргені үшін жазалау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Түрдің Қазақстанда қазіргі таралу шекарасы мен санын анықтау, көбею биологиясының ерекшеліктерін зерттеу.

Особенности биологии. Дневная ящерица. Появляется в конце марта – начале апреля. С наступлением жары впадает в летнюю спячку, которая иногда переходит в зимнюю. Питается в основном насекомыми, в горах Боралдай – преимущественно жуками, в заповеднике Ақсу-Джабағылы редко в рацион попадают мелкие позвоночные [4, 8]. Живет в норах грызунов, в пустотах между камнями и корнями деревьев. Яйцекладущий вид. В конце июня – начале июля откладывает 8-10 яиц. Молодые появляются во второй половине августа, хотя в заповеднике Ақсу-Джабағылы отмечались только весной следующего года. Половозрелыми становятся в возрасте 4-х лет [3, 8, 9].

Разведение. Известны случаи откладки яиц и вылупления молодых в террариуме кафедры зоологии КазГУ. Продолжительность инкубации яиц при температуре 20-22 °С, влажности 80 % составляет 25-31 сутки [11].

Принятые меры охраны. Охраняется в государственных природных заповедниках Ақсу-Джабағылы и Каратауском.

Необходимые меры охраны. Широкая пропаганда полезности этой ящерицы всеми средствами массовой информации. Наказание за отлов и уничтожение.

Предложения по исследованию. Определение границ современного распространения и численности вида в Казахстане, изучение особенностей размножения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ананьева и др., 2004; 2. Богданов, 1965; 3. Брушко, 1986а; 4. Колбинцев, 1986; 5. Красная книга Казахстана, 1996; 6. Губин лич.сообщ.; 7. Параскив, 1956; 8. Колбинцев, 2006; 9. Брушко, 1986б; 10. Ваккер и др., 1985; 11. Мурова, 1985

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Чирикова М. А.

ҮЛКЕН КӨЗ КЕСІРТКЕ ГЛАЗЧАТАЯ ЯЩУРКА

Eremias multiocellata
Günther, 1872

Кесірткелер отряды –
Отряд Ящерицы – *Sauria*

Нағыз кесірткелер тұқымдасы –
Семейство Настоящие ящерицы – *Lacertidae*

Статусы. III санат. Шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың сегіз түрінің бірі.

Таралуы. Тянь-Шань, Памир-Алтай таулары, Зайсан қазаншұңқыры, Тува, солтүстік Қытай мен Моңғолияда мекендейді [1]. Қазақстан территориясына дөукөз кесірткенің таралу аймағының тек екі кішкентай учаскесі ғана енеді. Біреуі Зайсан қазаншұңқырында, әсіресе Айғыркүм мен Қара Ертіс өзенінің маңындағы құмдарда орналасқан. Екіншісі Кетмен жоталары мен Теріскей Алатауының арасындағы таулы қазаншұңқырда жатыр және Кіші Көкпек, Нарынқол, Кеген мен Текес өзендерінің аңғарларындағы учаскелерді біріктіреді [2, 3].

Мекендейтін жерлері. Зайсан қазаншұңқырында шөптесін-бұталы өсімдіктермен бекіген сазды беткейлерде аласа жоталы құмдарда, биіктігі 5-6 м ірі жоталы-адырлы шағыл құмдар арасындағы құмды жазықтарда мекендейді [4, 5]. Кеген мен Текес өзендерінің аңғарларында аласа бекінген құмдарда, астық тұқымдастары мен бидайық қалың өскен құмдарда, сол сияқты тік жарлары мен түбінде ши мен бетеге қалың өскен терең емес сайларда және сирек өскен жусанды, қиыршық тасты жерлерде кездеседі. Теңіз деңгейінен, 1850-1950 м биіктікке дейін көтеріледі.

Саны. Таралу аймағының әртүрлі учаскелерінде кесірткенің саны біршама өзгермелі, бірақ тұтастай алғанда аз деп бағаланады. Зайсан қазаншұңқырында Айғыркүм құмында 1976 жылы 2 күнде екі есепші 7 басын ғана байқаған [4], Ашутас тауының маңында 10 сағатта 5-6 бас, Дала құмында 5 сағатта 5 бас есепке алынған [6]. 1997 ж. Айғыркүмның оңтүстік шетіндегі құмдарда осы кесірткеге есеп жүргізгенде Қаратал ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 10 км жерде 2,5 км-де 10 бас кездескен [7]. Кеген мен Текес өзендерінің аңғарларында кесірткелер оқшауланған топ болып кездеседі. Кеген ауылының

Статус. III категория. Вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из восьми видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Населяет горы Тянь-Шаня, Памиро-Алтая, Зайсанскую котловину, Туву, северный Китай и Монголию [1]. На территорию Казахстана заходят лишь два небольших участка ареала. Один расположен в Зайсанской котловине в песках Айгыркум и у р. Черный Иртыш. Второй лежит в горной котловине между хребтами Кетмень и Терскей Алатау и включает участки долин рек Малый Какпак, Нарынкол, Кегень и Текес [2, 3].

Места обитания. В Зайсанской котловине обитает на глинистых склонах, закрепленных травянисто-кустарниковой растительностью, на мелкобугристых песках, песчаной равнине между высокими бугристо-грядовыми барханами высотой 5-6 м [4, 5]. В долинах р. Кегень и Текес встречается на невысоких закрепленных барханах с межбарханными понижениями, заросшими злаками и пыреем, в глинистых неглубоких оврагах, заросших овсяницей овечьей и чиём, и на щебнисто-каменистом грунте, с редкими кустиками полыни, поднимаясь до 1850-1950 м н. ур. м.

Численность. В разных участках ареала численность ящерицы заметно варьирует, но в целом, оценивается как низкая. В Зайсанской котловине в песках Айгыркум в 1976 за 2 дня двумя учетчиками отмечено 7 особей [4], в окрестностях горы Ашутас – 5-6 особей за 10 ч/ч [6]. В 1997 г. на южной кромке песков Айгыркум, в 10 км северо-восточнее с. Каратал, учтено 20 особей на 2,5 км [7]. В долинах р. Кегень и Текес ящурка встречается изолированными группами. У пос. Кегень на участке около 6400 м² в 2007 г. насчитано 12 особей [8].

Основные лимитирующие факторы. Слабо изучены. Наибольшие колебания численности вызывают резкие перемены погоды: из-за весенних снегопа-

маңында 2007 жылы 6400 м² учаскеде 12 бас есепке алынған [8].

Негізгі әсер ететін факторлар. Аз зерттелген. Сан мөлшерінің ауытқуы – ауа-райының күрт бұзылуына байланысты. Көктемгі қар жаудан және жаздағы салқын түсуден кесірткелер көптеп өлім-жітімге ұшырайды [9]. Жерді жырту да кері әсерін тигізуі мүмкін.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстан территориясы жағдайында түрдің биологиясы жайында деректер шамалы. Орталық Тянь-Шаньда (Қырғызстан) түр сәуір-мамырдан қыркүйек-қазанға дейін белсенді. Тірі жұмыртқа туатын түр. Шағылысу мамыр-маусымда жүреді. 1-5 баласы шілденің аяғы – тамызда пайда болады. Екінші жылы жыныстық жағынан жетіледі [10, 11]. Қорегінің негізін – қоңыздар, құмырсқалар, басқа насекомдар және өрмекшілер, кейде өсімдіктердің бөлімдері (жемістер мен қылша тұқымдары) құрайды [9, 12]. Баспана ретінде тас астындағы қуыстарды, кеміргіштердің індерін пайдаланады, бұталар астынан өздері де ін қазады [9].

Қолда өсіру. Жүргізілмеген.

Қолға алынған қорғау шаралары. Таралу аймағының аз бөлігі құлынды қорықшасына енеді.

Қажетті қорғау шаралары. Айғыркүм құмдарында қосымша ерекше қорғалатын территория ұйымдастырса құпта-құп.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанның оңтүстік-шығысы мен Зайсан қазаншұңқырында кесірткенің таралу шекарасын анықтау және оның биологиясын зерттеу. Орталық Тянь-Шаньның қазақстандық бөлімінде мекендейтін кесірткелердің таксономиялық статусын анықтау керек, өйткені соңғы деректер бойынша [3, 12] бұлар «*Eremias multiocellata*» комплексінің жеке түрі, ең болмағанда Тянь-Шань кесірткесінің *E. stummeri* түршесі болып табылады.

дов и летних заморозков гибнут многие ящурки [9]. Негативно сказывается распашка земель.

Особенности биологии. Сведения по биологии вида с казахстанской территории скудны. В Центральном Тянь-Шане (Кыргызстан) вид активен с апреля-мая по сентябрь-октябрь. Яйцеживородящий вид. Спаривание происходит в мае-июне. 1-5 детенышей в появляются в конце июля-августе. Половозрелыми ящерицы становятся к 2-м годам [10, 11]. Основу питания составляют жуки, муравьи, другие насекомые и пауки, иногда части растений (плоды и семена эфедры) [9, 12]. В качестве убежищ используют пространства под камнями, норы грызунов, собственные норы [9].

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Небольшая часть ареала глазчатой ящурки входит в пределы Кулунджунского государственного природного заказника.

Необходимые меры охраны. Желательна организация дополнительной особо охраняемой территории в песках Айгыркүм.

Предложения по исследованию. Уточнить границы распространения ящурки на юго-востоке Казахстана и в Зайсанской котловине и изучить ее биологию. Необходимо определение таксономического статуса ящурок из казахстанской части Центрального Тянь-Шаня, которые, согласно последним данным [3, 12], представляют собой самостоятельный вид комплекса «*Eremias multiocellata*», или, по крайней мере, подвид тянь-шаньской ящурки *E. stummeri*.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ананьева и др., 2004; 2. Параскив, 1956; 3. Чирикова и др., 2007; 4. Брушко, 1995; 5. Красная книга Казахстана, 1996; 6. Прокопов, 2002; 7. наши данные, 1997; 8. наши данные, 2007; 9. Щербак, 1974; 10. Шнитников, 1928; 11. Яковлева, 1964; 12. Еремченко и др., 1992

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Чирикова М. А.

